

DANUTA JANICKA

 <https://orcid.org/0000-0002-2873-8088>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

*Materialne dziedzictwo prawne i jego wykorzystanie
w edukacji prawniczej.
Walory wykładu z polskiej archeologii prawnej*

Abstract

The Material Legal Heritage and Its Use in Legal Education. Advantages
of the Course on Polish Legal Archaeology

Legal archaeology is a relatively young scientific field. Its subject of research concerns objects which once fulfilled specific functions in everyday legal life of the society. Legal archaeology has been the subject of lectures at Polish universities for many decades. The author attempted to define the scope of teaching this subject, taking into account the experience of different historians of law who conduct such lectures. The author analyzed selected conceptions of teaching legal archaeology. As a result, she indicated which old buildings, devices, tools, and other items, including official uniforms, insignia, and attributes of public authority, are best suited to the presentation of old places and methods of lawmaking and law enforcement. She concluded that lectures on legal archaeology serve to broaden the general humanistic and social knowledge of students, as well as shape their civic and patriotic behaviors.

Keywords: legal archaeology, teaching of legal history, teaching of legal archaeology, historical artefacts

Słowa kluczowe: archeologia prawna, nauczanie historii prawa, nauczanie archeologii prawnej, artefakty historyczne

„Musimy ciągle pamiętać, iż myślenie fundamentalne prawnicze, kultura prawa, związane z nimi nieuchronne refleksje porównawcze, genetyczne, są ciągle potrzebne, są – moim zdaniem – nieodzowne”.

Stanisław Salmonowicz, „Przemówienie”, s. 439.

Uwagi wstępne

Od mniej więcej stu lat uprawia się w Europie dziedzinę wiedzy zwaną archeologią prawną. Głównym przedmiotem jej badań są zabytki związane z dawnym życiem prawnym, w tym z wymiarem sprawiedliwości. Chodzi tu przede wszystkim o pomniki architektury, snycerstwa, rzemiosła artystycznego, malarstwa – zamki i ratusze, gmachy sądowe, więzienia, sprzęty używane w tych miejscach, a także stroje i insygnia władzy, znaki prawne (w tym chorągwie, herby, pieczęcie), jak również narzędzia kar i tortur oraz wiele innych symbolicznych przedmiotów¹. Omawiane zabytki są analizowane pod kątem ich pochodzenia, funkcji, upowszechnienia w czasie i przestrzeni oraz związków z różnymi systemami prawnymi. Pozwalają stworzyć ciekawy i barwny obraz dawnego życia społecznego w kontekście jego różnych aspektów prawnych.

Wykład z archeologii prawnej pojawił się w programie studiów prawniczych pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Prowadził go profesor Witold Maisel, ojciec polskiej archeologii prawnej jako dyscypliny naukowej². W następnych latach analogiczne zajęcia powstały na innych wydziałach prawa i ten stan rzeczy trwa po dziś dzień³.

Celem niniejszego opracowania jest próba wskazania roli archeologii prawnej w nauczaniu akademickim. Należy postawić pytanie o to, które zabytki będące przedmiotem badań archeologów prawnych najlepiej nadają się jako treści dydaktyczne. Warto zwerfikować, jakie wartości można i należy przekazywać studentom podczas prezentowania obiektów czy przedmiotów związanych ze stanowieniem i stosowaniem prawa. Co więcej, należy się zastanowić, jakie treści, oprócz historycznych czy patriotycznych,

¹ Por. obszerne i szczegółowe wyliczenie tego rodzaju zabytkowych przedmiotów nieruchomych i ruchomych: Maisel, „Archeologia prawnicza”, 38–48.

² Profesor Maisel wystąpił ze wskazanym w przyp. 1 pismem programowym w 1967 r., a następnie przygotował dwa bogato ilustrowane podręczniki: *Archeologia prawna Polski* (1982, ss. 365) oraz *Archeologia prawna Europy* (1989, ss. 372 + 92 strony aneksu ze zdjęciami). W pierwszym podręczniku znalazła się informacja o nowym wykładzie dla studentów prawa UAM (s. 6). Por. prezentację sylwetki i dorobku Maisla: Gulczyński, „Maislovy koncepcje”, 15–23. Zob. też wywiad Andrzeja Jankowskiego z profesorem Maislem: „Czy Pan jest katem?”.

³ Wykłady na wydziałach prawa prowadzą bądź w ostatnich latach prowadzili profesorowie: Marzena Dyjakowska na KUL – zob. Stankiewicz, „Archeologia prawna”; Andrzej Gulczyński na UAM – zob. „Archeologia prawna UAM”; Danuta Janicka na UMK – zob. „Zabytki polskiej kultury prawnej”; Marian Małecki na UJ – zob. „Archeologia prawna UJ”; Marian Mikołajczyk na UŚ – zob. „Archeologia prawna (nauka o zabytkach)”; Andrzej Szymański na UO – zob. „Archeologia prawna – przedmiot”. Zob. też Kantor-Kozdrowicki, Materniak-Pawłowska, Przygodzki, „Przedmioty historycznoprawne”, 152, 158, 163; w poprzedzającym to opracowanie analogicznym informatorze z 1995 r. nie ma wzmianki o archeologii prawnej – por. Zmierczak, „Nauki”, 87–90.

może propagować interesujący nas przedmiot. Szczegółowe rozważania obejmą wreszcie kwestię doboru zagadnień wchodzących w zakres typowego wykładu z archeologii prawnej Polski.

Kilka uwag o archeologii prawnej jako dyscyplinie naukowej – jej powstaniu i zakresie badań

Jak już wspomniano, archeologia prawna jest stosunkowo młodą dyscypliną naukową. Ukierunkowane badania nad różnorodnymi obiektami związanymi ze stanowieniem i stosowaniem prawa zostały zapoczątkowane na przełomie XIX i XX w., a w Polsce – w drugiej połowie XX w. Nazwę „archeologia prawna” zaproponował niemiecki historyk prawa profesor Karl von Amira (1848–1930), propagując określenie *Rechtsarchäologie* na oznaczenie badań nad zabytkami materialnymi mającymi znaczenie prawne. Jego uczeń, profesor Claudius von Schwerin (1880–1944) opublikował programowe *Wprowadzenie do archeologii prawnej (Einführung in die Rechtsarchäologie, 1943)*. Pogłębił też postulat rozszerzenia zakresu nowego przedmiotu na badania nad czynnościami ludzkimi mającymi znaczenie prawne⁴.

Na grunt polski badania archeologicznoprawne przeniósł profesor Maisel, ogłaszając w 1967 r. wspomniane już, obszerne studium „Archeologia prawnicza – zarys problematyki”. Autor zdefiniował nową dyscyplinę jako „gałąź nauki historycznej, której przedmiotem badań są obiekty o charakterze usługowym w stosunku do funkcji stanowienia i realizacji norm prawnych, dalej atrybuty, znaki i symbole oraz formy rytuału prawnego”⁵. Profesor Maisel proponował zatem eksplorację dwóch głównych kategorii zabytków: po pierwsze, budynków i miejsc służących ciałom ustawodawczym, administracji lub wymiarowi sprawiedliwości, a także ich sprzętów i wszelkiego wyposażenia; po drugie, strojów i insygniów władzy oraz znaków prawnych. Ponadto głosił potrzebę badań nad przeróżnymi czynnościami towarzyszącymi aktom prawnym. W następnych latach doprecyzował przedmiot i metody badawcze archeologii prawnej, wydając obszerne podręczniki, o których już wspomniano: pierwszy do archeologii prawnej Polski, drugi – Europy⁶. W tym pierwszym uczony zweryfikował pierwotnie zasugerowaną nazwę omawianej dyscypliny – zaproponował określenie „archeologia prawna” w miejsce wcześniej wybranego „archeologia prawnicza”⁷.

⁴ Maisel, „Archeologia prawnicza”, 12–4.

⁵ *Ibid.*, 10.

⁶ Por. przyp. 2.

⁷ Zweryfikowane określenie „archeologia prawnicza” miałoby sugerować przedmiot dotyczący prawników. Zob. Grodziski, „W. Maisel”, 256 (recenzja).

Natychmiast po wydaniu podręcznika do archeologii prawnej Polski głos zabrali historycy⁸ i historycy prawa⁹. Profesor Stanisław Grodziski z wielkim zadowoleniem powitał kierunek nowych badań, chwając monografię Maisla jako dzieło, które zainteresuje „szeroki krąg odbiorców [...] i spotka się z żywym oddźwiękiem ze strony fachowców”¹⁰. Jednocześnie recenzent zaproponował kolejne poszerzenie zakresu badań w kierunku etnografii prawnej¹¹. Ta ostatnia zajmuje się zbieraniem oraz badaniem zwyczajów i obyczajów ludowych, odnoszących się do prawa i życia prawnego¹². Profesor Grodziski nie bez żalu i całkiem słusznie stwierdził, że etnografia prawna jest w Polsce uprawiana w minimalnym stopniu, a tymczasem różne formy prawnych rytuałów zasługiwałyby na większe zainteresowanie. W związku z tym ocenił, że archeologia prawna nie powinna poprzestawać „na gromadzeniu, klasyfikacji i opisie zabytków” – takie ograniczenie redukowałoby ją do roli skromnej nauki pomocniczej dla historii prawa. Tymczasem uczyony chciał ją widzieć jako szeroką dyscyplinę – „istotny fragment dziejów kultury prawnej”¹³.

Oceny i opinie profesora Grodziskiego nie straciły na aktualności. Od kilku dekad archeologia prawna pełni rolę nauki pomocniczej historii państwa i prawa, badającej przedmioty materialne i ich funkcje w dziedzinie prawnej. Szerszego miejsca w nauce nie zyskała etnografia prawna; znikome jest zainteresowanie dawnymi rytuałami prawnymi – gestami względnie czynnościami symbolicznymi. Postulat profesora Grodziskiego nadal więc czeka na realizację.

Stanisław Grodziski wypowiedział w swojej recenzji pewne trafne uwagi terminologiczne. Wskazał, że termin „archeologia prawna” został wybrany przez profesora Maisla z braku lepszej alternatywy i nie jest do końca optymalny. Nazwa „archeologia” kojarzy się bowiem z nauką o historii, bazującą na wykopaliskach. Także z dzisiejszej perspektywy wydaje się, że nazwa nowej dyscypliny zakorzeniła się wprawdzie wśród fachowców¹⁴, ale wciąż nie jest znana szerzej, więc nie rozpoznają jej również studenci.

Maisel zakładał, że ramy chronologiczne badań archeologicznoprawnych Polski winny obejmować okres od powstania państwa polskiego do czasów rozbiorów. Niektórzy uczeni potwierdzali tak limitowany termin *ad quem*¹⁵, inni poszli w swoich

⁸ Por. Mielczarski, „Witold Maisel”, 234–8 (recenzja); Piech, „Archeologia prawna”, 127–35. Zob. też wcześniejszą opinię wyrażoną przez mediewistę, autora fundamentalnych podręczników z nauk pomocniczych historii – Szymański, *Nauki pomocnicze*, 449–59.

⁹ Na łamach *Czasopisma Prawno-Historycznego* odnotowano dyskusję na temat pozycji i roli archeologii prawnej – zob. krytyczną recenzję Lesińskiego, „O archeologii prawnej”, 139–64 oraz replikę Maisla, „Nieporozumienia”, 165–77. Debatę nad zakresem przedmiotowym archeologii prawnej, przeprowadzoną z udziałem profesorów Maisla, Grodziskiego, Piecha, Lesińskiego i Szymańskiego, celnie podsumował Gulczyński, „Maislovy koncepcje”, 19–22.

¹⁰ Grodziski, „W. Maisel”, 255 (recenzja).

¹¹ *Ibid.*, 257.

¹² Maisel, „Archeologia prawnicza”, 30.

¹³ Grodziski, „W. Maisel”, 256 (recenzja). Z tego względu autor wysunął postulat szerszego uwzględnienia w ramach omawianej dyscypliny badań nad symboliką prawną oraz ceremoniałami prawnymi.

¹⁴ Zob. przykładowo: Rozenkranz, „Gdańska archeologia”; Małecki, „Archeologia prawna Bielska-Białej”.

¹⁵ Lesiński („O archeologii prawnej”, 144) domagał się roku 1795 jako granicy chronologicznej, argumentując, że taka data „uwiarygadnia nazwę dyscypliny”.

badaniach i dydaktyce aż do drugiej połowy XX w.¹⁶ Obecnie wydaje się, że granice chronologiczne dyscypliny można i należy przesunąć, a momentem końcowym powinno być co najmniej dwudziestolecie międzywojenne, względnie II wojna światowa, a nawet okres powojenny¹⁷. Już choćby z tego powodu konieczne wydaje się uzgodnienie w ramach omawianej dyscypliny przejrzystego układu chronologicznego, co *nota bene* postulował już profesor Grodziski przed czterdziestu laty. Taki układ pozwoliłby stworzyć i w badaniach, i w nauczaniu wyrazisty obraz ewolucji stosowania prawa w świetle zachowanych zabytków materialnych (i ewentualnie – niematerialnych).

Na przestrzeni ostatnich dziesiątków lat archeologia prawna rozwinęła się w wielu krajach europejskich¹⁸. W piśmiennictwie pojawiły się w związku z tym nowe próby opisania jej przedmiotu i zakresu.

Czeska historyk prawa Karolina Adamova zaproponowała tematyczny podział obiektów i przedmiotów prezentowanych w ramach omawianej dyscypliny, oparty na kryterium ich roli pełnionej w przeszłości. Wyróżniła cztery grupy zabytków (przedmiotów): obiekty o funkcjach ustawodawczych i administracyjno-prawnych, obiekty odnoszące się do prawa majątkowego, obiekty związane z prawem i procesem karnym oraz nieruchomości i przedmioty wiążące się z pozostałym postępowaniem sądowym. W ramach pierwszej grupy widziała gmachy parlamentarne i inne budynki państwowe, a także insygnia władzy, klejnoty koronne i tym podobne zabytki. W grupie drugiej wskazała na przedmioty związane z nieruchomościami, rozgraniczeniami majątkowymi, a także wzory miar i wag. W ramach trzeciej grupy umiejscowiła budynki więzienne, katownie, narzędzia tortur i pręgierze. Czwarta grupa miała obejmować budynki sądowe, ubiory sędziów i atrybuty władzy sędziowskiej. Czeska uczona dodała, że celowe byłoby jeszcze wyodrębnienie dodatkowej, piątej grupy obiektów, a mianowicie wyobrażeń idei sprawiedliwości. Ponadto postawiła pytanie o celowość włączenia wizerunków wybitnych prawników i ustawodawców (ich portretów, rzeźb, nagrobków) do badań archeologiczno-prawnych¹⁹.

Zabytki materialne, które są przedmiotem zainteresowania archeologii prawnej, stanowią jednocześnie przedmiot badań innych nauk – wystarczy wymienić historię architektury, sztuki czy dzieje kultury materialnej. Niektóre przedmioty materialne, mające znaczenie prawne, są też od lat przedmiotem badań nauk pomocniczych historii. Można tu wskazać na numizmatykę, sfragistykę, heraldykę, dyplomatykę i bibliologię, etnografię i etnologię, a nawet folklorystykę. Z zakresu numizmatyki interesujące dla prawników mogą być monety i medale; z zakresu sfragistyki – pieczęcie z ich bogatą symboliką; heraldyka ułatwi prawnikom odczytywanie symboliki chorągwi; dyplomatyka i bibliologia – treści dyplomów i ksiąg, szczególnie tych ilustrowanych, przedstawiających czynności prawne. Sięgnięcie do etnografii umożliwi zgłębienie tradycyjnej kultury ludowej z jej zwyczajami prawnymi, a zajrzenie do folklorystyki – zrozumienie

¹⁶ Rozenkranz poświęcił ostatni rozdział swojej *Gdańskiej archeologii prawnej* „Dewiacjom dziewiętnastego i dwudziestego stulecia”, opisując pokrótce m.in. miejsca egzekucji podczas II wojny światowej oraz obozy pracy i miejsca internowania w Polsce Ludowej.

¹⁷ Por. Gulczyński, „Maislovy koncepcje”, 22.

¹⁸ Adamova, „Z problematyki roli i zadań”, 8. Autorka wskazała na Niemcy, Austrię, Szwajcarię, Polskę i Czechy.

¹⁹ *Ibid.*, 11.

ludowej twórczości artystycznej, powiązanej z prawem. Archeolog prawny może, a nawet powinien korzystać z wyników tych pokrewnych dziedzin przy wyjaśnianiu przedstawianych kwestii prawnych²⁰.

Każda z wymienionych dyscyplin historycznych ma naturalnie swoje własne cele i metody badawcze. Jednak te różnice metodologiczne nie wydają się szczególnie istotne dla dydaktyki uniwersyteckiej. Z pewną emfazą można by stwierdzić, że nadrzędnym celem tych wszystkich wyspecjalizowanych nauk jest ochrona dziedzictwa kulturowego. Cel ten jest realizowany poprzez naukowe badania polskiej tradycji narodowej, a także tradycji europejskiej, szczególnie tej klasycznej i chrześcijańskiej, a ponadto poprzez charakterystykę przemian w kształtowaniu wrażliwości moralnej i estetycznej społeczeństwa²¹. Jak pisał profesor Juliusz Bardach, „w nauce najbardziej płodne są badania na stykach różnych dyscyplin”²².

Nauczanie archeologii prawnej – kwestia nazwy przedmiotu i jego zawartości

Nazwa przedmiotu akademickiego „archeologia prawna” jest wieloznaczna i kojarzy się studentom raczej z jakimiś wykopaliskami niż z zabytkami związanymi z dawnym życiem prawnym, a zwłaszcza wymiarem sprawiedliwości w przeszłości. Jej pierwszy człon – „archeologia” – nie wyjaśnia zbyt wiele i wbrew temu, co sądził profesor Maisel, nie jest utożsamiany z „elementem dawności”²³. Dodanie do niego przymiotnika „prawna” nadal nie określa, że chodzi tu o prezentację materialnych (a nawet niematerialnych) przedmiotów związanych ze stosowaniem prawa w przeszłości. Interesująca nas nazwa jest wprawdzie zakorzeniona wśród wielu historyków prawa, ale nie wśród młodych adeptów prawa.

Z punktu widzenia dydaktyki łatwo wyobrazić sobie inną, bardziej jednoznaczną nomenklaturę. Wykład z archeologii prawnej mógłby, w zależności od jego zawartości, nosić na przykład tytuły: „Zabytki polskiej kultury prawnej”, „Materialne dziedzictwo kultury prawnej w Polsce”, „Obiekty polskiego dziedzictwa prawnego” i tym podobne²⁴. Na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, który jest, jak wspomniano, kolebką archeologii prawnej w Polsce, analogiczny wykład odbywa się od niedawna pod nazwą „Wizualizacja prawa (archeologia i ikonografia prawna)”; na Uniwersytecie Śląskim nazywa się on „Archeologia prawna (nauka o zabytkach materialnych związanych z prawem)”, a na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika – „Zabytki polskiej kultury prawnej” (tylko do 2022 r.: „Archeologia prawna”)²⁵.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Sarnowska-Temeriusz, „Panel Humanistyka”, 81–3 i 93.

²² Bardach, „Themis a Klio”, 47.

²³ Maisel, „Archeologia prawnicza”, 14.

²⁴ Dla przykładu: „Pamiętki kultury prawnej w Polsce”; „Dobra polskiej kultury prawa”; „Dawne znaki władzy i prawa”. Nazwa zajęć powinna być oczywiście adekwatna do ich treści.

²⁵ Por. przyp. 3.

Dopełnienie lub korekta nazwy zajęć z archeologii prawnej byłyby dodatkowo usprawiedliwione tym, że dzięki nieprzebranym zasobom internetowym (nie mówiąc już o własnych zbiorach nauczycieli akademickich) przedmiot ten przybiera obecnie postać wykładu bogato ilustrowanego, pokazującego dziesiątki miejsc oraz obiektów nieruchomych i ruchomych. Nie trzeba przekonywać, że przekazywanie wiedzy o przejawach dawnego życia prawnego za pomocą materiałów wizualnych ułatwia słuchaczom przyswajanie pojęć i jest bardziej atrakcyjne. Jak pisała profesor Maria Szyszkowska, „obrazy bowiem mocniej niż słowo wnikają w świadomość człowieka”²⁶.

Archeologia prawna w dydaktyce uniwersyteckiej wyróżnia się pewnymi specyficznymi cechami na tle innych przedmiotów. Formalnie stanowi jedną z wielu dyscyplin historycznoprawnych, których miejsce w programach nauczania jest trwałe, nawet jeżeli wokół ich pozycji toczyły się już wielokrotnie poważne batalie – począwszy od okresu międzywojennego²⁷, poprzez czasy Polski ludowej²⁸, aż po wiek XXI²⁹. W porównaniu z historią prawa archeologia prawna nie trzyma się jednak ściśle źródeł pisanych, lecz zajmuje się zabytkami materialnymi, ikonograficznymi i symbolicznymi. Charakteryzuje się tym, że ukazuje prawo w działaniu, a nie tylko dawne normy czy instytucje.

Należy się zgodzić z opinią profesora Tomasza Giaro, który akcentuje, że obecnym zadaniem historii prawa jest wnoszenie do prawoznawstwa wkładu w postaci refleksji nad tradycją, czyli przeszłością, która jest nadal wiążąca. Autor ten słusznie podnosi, że prawdziwie wartościowa jest taka nauka historii, która przyczynia się do interpretacji problemów teraźniejszości³⁰. Analogiczne stanowisko reprezentują najlepsi nauczyciele historii. Jak apelowała Anna Radziwiłł, „Należy nawiązywać do współczesności, wiedza nie może być martwa, musi odnosić się do życia ucznia”³¹. Z góry należy podkreślić, że przedmiot archeologia prawna z pewnością może być odpowiedzią na te wezwania, zwłaszcza gdy obejmie zabytki XX w.

Zakres i porządek nauczania archeologii prawnej

Zakres nauczania archeologii prawnej Polski był i nadal jest bardzo szeroki. Co więcej, mieści się w nim zarówno historia narodowa, jak i wątki komparatystyczne, szerzej lub wężej ujęte. Ukazywanie, w świetle zachowanych zabytków, tylko i wyłącznie dziejów polskiego prawa, bez jakiegokolwiek kontekstu europejskiego, byłoby błędne, ponieważ nasze prawo nie rozwijało się w izolacji, lecz w ramach cywilizacji europejskiej.

²⁶ Szyszkowska, „Prawo jako czynnik”, 16.

²⁷ Kowalski, „O miejsce historii prawa”, 345–61; w tej międzywojennej dyskusji prof. Oswald Balzer postulował, aby studia prawnicze dawały absolwentom wykształcenie prawdziwie uniwersyteckie, a prof. Juliusz Makarewicz wyrażał pogląd, że przedmioty historyczne są dla przyszłego prawnika mało przydatne.

²⁸ W 1946 r. walkę o godne miejsce historii w kształceniu prawników podjął prof. Karol Koranyi. Zob. Koranyi, „W sprawie reformy”, 110–1; Sójka-Zielińska, „Nauczanie historii prawa”, 45–6.

²⁹ W 2002 r. odbyła się na Wydziale Prawa i Administracji UW konferencja „Funkcje nauk społecznych i humanistycznych w studiach prawniczych” z udziałem wielu znakomitych fachowców, w tym wybitnych historyków prawa. Zob. jej pokłosie: Turska, *Humanizacja zawodów*.

³⁰ Giaro, „Prawo i historia”, 73–4.

³¹ Radziwiłł, „Żeby coś osiągnąć”, 60.

Ważną kwestią jest porządek wykładu. Profesor Maisel konsekwentnie trzymał się tutaj podziału przedmiotu na dwie części, prezentujące: 1) obiekty, które służyły stanowi i realizacji prawa; 2) przedmioty, znaki i symbole prawne. W ramach pierwszej klasy zabytków przedstawiał, jak już wspomniano, miejsca, budynki i ich sprzęty oraz urządzenia; w ramach drugiej klasy – stroje, insygnia władzy i znaki prawne³². Profesor Grodziski nie kwestionował tego porządku, ale oceniał, że powoduje on przewagę problematyki prawa karnego (w szerokim tego słowa znaczeniu). Z jego wypowiedzi wynikało, że badania i wykład z archeologii prawnej mogłyby w szczególności obejmować trzy sfery zagadnień: obiekty i symbole polskiego parlamentaryzmu, obiekty związane z prawem i postępowaniem karnym oraz urządzenia i przybory używane w dawnym obrocie gospodarczym³³. Profesor Edwin Rozenkranz, dawny wykładowca archeologii prawnej na Uniwersytecie Gdańskim oraz autor monografii *Gdańska archeologia prawna*, wydanej na początku lat dziewięćdziesiątych XX w., prezentował z kolei koncepcję podziału przedmiotu na trzy działy: *republicana*, *ecclesiastica*, *judicialia*. W ich ramach zamierzał kolejno prezentować: obiekty służące organom państwa w dziedzinie prawodawstwa i sądownictwa; obiekty związane ze statutami synodalnymi i sądownictwem duchownym; obiekty pozwalające na rekonstrukcję procesu sądowego i egzekucji sądowej³⁴. Gdański uczony słusznie podkreślał, że decyzja o nauczaniu regionalnej archeologii prawnej pociąga za sobą wysunięcie na pierwszy plan budowli urzędowych, sądowych i penitencjarnych oraz stanowiących ich wyposażenie zabytków ruchomych³⁵. Profesor Andrzej Gulczyński opowiada się wreszcie za wyraźnym oddzieleniem prezentacji obiektów archeologicznoprawnych (czyli obiektów materialnych, związanych ze stanowieniem i stosowaniem prawa) oraz ikonograficznoprawnych (czyli obrazów przedstawiających problemy prawne)³⁶. Pisząca te słowa sądzi, że schemat wykładu może być podporządkowany jego nadrzędnemu celowi, jakim jest zapoznanie słuchaczy z rolą prawa w różnych sferach rozwoju społeczno-historycznego.

Przy takim założeniu na plan pierwszy można niewątpliwie wysunąć obiekty związane z polskim parlamentaryzmem. Dla okresu staropolskiego są one ubogie, gdyż – jak wiadomo – sejm nie miał stałej siedziby, którą zyskał dopiero w okresie międzywojennym. Wybudowany w latach dwudziestych XX w. gmach sejmowy, służący po dziś dzień, jest jednak bez wątpienia godny uwagi. Na tle jego historii można z łatwością przypomnieć przemiany najważniejszych znaków władztwa państwowego, zwłaszcza naszego godła – Orła Białego. Nie może się tu obyć bez wskazania na litewską Pogoń, która od chwili unii Polski z Litwą zajęła stałe miejsce w herbie Rzeczypospolitej. Warto pamiętać, że tylko niektóre kraje w Europie mają tak piękną tradycję własnego godła i flagi jak Polska.

Na drugim miejscu znaleźć by się mogły obiekty regionalne, przede wszystkim te sięgające czasów urbanizacji ziem polskich i rozwoju miast. Byłoby tu miejsce na prezentację najpiękniejszych ratuszy, siedzib straży miejskich i sądów, a także późniejszych gma-

³² Tak w artykule programowym „Archeologia prawnicza”, 38 i nast. oraz 41 i nast., jak również w podręczniku *Archeologia prawna Polski*, 38 i nast. oraz 198 i nast.

³³ Grodziski, „W. Maisel”, 257–8 (recenzja).

³⁴ Rozenkranz, „Gdańska archeologia”, 191.

³⁵ *Ibid.*, 192–4.

³⁶ Gulczyński, „Maislovy koncepcje”, 23.

chów urzędów lokalnych. Nowożytny urzędy i sądy były budowane w różnych stylach architektonicznych, co oczywiście wymagałoby krótkiego nawiązania do historycznych wzorów artystycznych. Na marginesie znaleźć by się mogły elementy heraldyki miejskiej, obfitującej w bogate symbole architektoniczne, religijne, alegoryczne i rodowe. Pojawia się tu wyjątkowa możliwość doboru przykładów w postaci młodszych i mniejszych ośrodków miejskich, zwłaszcza tych związanych z danym regionem – właśnie poprzez ich herby, przeważnie interesujące i wymowne. Na tle obiektów regionalnych znalazłoby się miejsce na przypomnienie z jednej strony tradycji samorządu miejskiego, z drugiej – przemian sądownictwa, a zwłaszcza procesu jego upowszechnienia. Niektóre miasta były w przeszłości siedzibami najwyższych urzędów czy trybunałów (Kraków, Warszawa, Lublin, Piotrków Trybunalski). Ta ich rola, do dziś żywa w świadomości mieszkańców, a nawet ogółu Polaków, zasługiwałaby na przypomnienie. Nie powinno wreszcie zabraknąć czasu na ilustracje z zakresu ikonografii prawnej, czyli na rozmaite wizualizacje obrazujące między innymi, skąd pochodzi prawo i władztwo państwowe, jak wygląda sprawiedliwy wymiar sprawiedliwości, a także słuszne czynności sądowe i prawne. Przedstawienia tego rodzaju, przeważnie w formie malarskiej, często można spotkać w dawnych ratuszach i innych gmachach publicznych. Osadzenie archeologii prawnej w realiach wybranego regionu względnie wybranych regionów Polski niewątpliwie będzie sprzyjać pogłębieniu u odbiorców wykładu związków z wielowiekową spuścizną ich najbliższego otoczenia.

Kolejne miejsce należałoby zapewnić strojom urzędowym, insygniom i atrybutom władzy świeckiej, a nawet duchownej. Te kwestie są istotne dla prawników, którzy powinni się zapoznać z genezą i przemianami strojów polskich sędziów, prokuratorów, adwokatów i innych urzędników³⁷. Niebagatelne znaczenie dla każdego studenta ma też ceremonia uniwersytecki, który nie powinien być postrzegany jako niezrozumiałe *teatrum*, lecz sięgająca średniowiecza tradycja, pięknie odrodzona w Galicji pod zaborem austriackim i rozwinięta w okresie międzywojennym³⁸. Na tle opowieści o strojach uniwersyteckich i insygniach władzy rektorskiej nadarza się okazja do krótkich wzmianek o dziejach polskiej nauki.

Na koniec można by zostawić prezentację najatrakcyjniejszej (z wielu oczywistych względów) części naszego przedmiotu, czyli dawnych i nowszych gmachów więziennych, miejsc straceń oraz miejsc i narzędzi wykonywania kar. Jak wiadomo, nowożytny zakłady karne stawiano często pośrodku miast, gdzie służyły niejednokrotnie do chwili obecnej – często nadal w celach penitencjarnych. Z kolei miejsca straceń przez długie wieki przetrwały w pamięci ludzkiej, znajdując niekiedy odzwierciedlenie w nazwach dzielnic, osiedli czy elementów krajobrazu. Jedynie pręgierzy służących do wystawienia na widok publiczny i publicznego wykonywania kar cielesnych zachowało się w Polsce niewiele, chociaż te ocalałe są rzeczywiście godne uwagi. Ten fragment byłby jedno-

³⁷ Por. Litwin, „Strój urzędowy”, 203–36; Mierzwa, „O umunduowaniu”, 525–45. Zob. też interesującą serię opracowań Grzegorza Maronia poświęconą rotom przysięgi funkcjonariuszy wymiaru sprawiedliwości: Maroń, „Instytucja ślubowania sędziowskiego”, 265–92; „Instytucja ślubowania adwokackiego”, 6–18. Rytuały prawne mogą stanowić całkiem interesujące uzupełnienie treści *stricto* archeologicznoprawnych.

³⁸ Por. Duczkowska-Moraczewska, *Insygnia rektorskie*. Prezentacje insygniów rektorskich bez trudu znaleźć można na stronach internetowych uniwersytetów. Por. dla UJ – „Skarbiec”; dla UW – „Insygnia rektorskie”; dla UAM – „Insygnia władzy rektorskiej”; dla UW – „Berło władzy”.

cześnie okazją do krótkiego przypomnienia miejsca kary śmierci w historii, procesu humanizacji systemu kar oraz przemian systemów penitencjarnych w XIX–XX w.

Zakończenie

Prawo nie ogranicza się do tekstu prawnego – jest ono częścią kultury społecznej, czyli ważnym aspektem życia zbiorowego ludzi. Jednocześnie prawo jest tworem historii.

Młodzi ludzie przychodzą dziś na studia przeważnie bez dostatecznej wiedzy ogólnej z zakresu nauk społecznych i humanistycznych – nie wynoszą jej niestety ani ze szkoły średniej, ani z domu. Przedmioty historycznoprawne, nauczane zazwyczaj na pierwszych latach studiów, pełnią więc rolę ogólnokształcącą i poznawczą. Jednym z nich jest archeologia prawna.

Nauczanie archeologii prawnej ma w sobie wielki potencjał. Po pierwsze, poszerza horyzonty kulturowe i kształtuje pewne kwalifikacje intelektualne, a nawet moralne odbiorców. Po drugie, pozwala poznać własną tradycję – korzenie ważnych instytucji prawnych i dawniejszych sposobów rozwiązywania podstawowych problemów społecznych; w ten sposób daje studentom realny obraz stosowania prawa w przeszłości. Po trzecie, umożliwia słuchaczom poznanie historii regionalnej, która współcześnie jest szeroko i chętnie uprawiana na poziomie lokalnych społeczności. Po czwarte, ułatwia młodym Polakom wpisywanie naszej historii narodowej w historię kultury europejskiej. Po piąte, pozwala nauczycielowi akademickiemu na przekazanie studentom wielu treści artystycznych i patriotycznych.

Przedmiot archeologia prawna bardzo dobrze pasuje do współczesnego młodego pokolenia, przynależnego do społeczeństwa informacyjnego. Młodzi ludzie potrafią jak nikt inny świadomie wykorzystywać potencjał informacji, między innymi jako wartości kulturowej. Z łatwością docierają do informacji w internecie, gromadzą je i porządkują według własnych potrzeb i upodobań. Historyczne portale internetowe typu: Dzieje.pl, Historia.org.pl, Historykon, Historia: Poszukaj, Ciekawostki historyczne, Histmag, PolskieDzieje.pl oraz wiele innych dają niemal nieograniczone możliwości. Pozwalają na czerpanie informacji o wszelkich zabytkowych obiektach – miejskich, lokalnych, regionalnych, narodowych, nie mówiąc już o wydarzeniach z przeszłości, w tym różnych faktach związanych z kulturą społeczeństwa. Celem archeologii prawnej winno być nie tylko rozbudzenie ciekawości tej kultury, ale również – a może przede wszystkim – pomoc w kształtowaniu postaw obywatelskich, wyrażających przynależność do polskiej wspólnoty narodowej i ponadnarodowej, zwłaszcza cywilizacji europejskiej.

Bibliografia

- Adamova, Karolina. „Z problematyki roli i zadań europejskiej archeologii prawnej”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 48 (2001): 7–12.
- Bardach, Juliusz. „Themis a Klio, czyli o potrzebie podejścia historycznego w prawoznawstwie”. W: *Zagadnienia metodologiczne prawoznawstwa. Materiały z sesji naukowej: Łódź 27–28 marca 1980 r.*, red. Jerzy Wróblewski, 21–48. Wrocław–Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982.
- Duczkowska-Moraczewska, Henryka. *Insygnia rektorskie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2001.
- Giario, Tomasz. „Prawo i historia prawa w dobie globalizacji. Nowe rozdanie kart”. W: *Prawo w dobie globalizacji. Konferencja Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 5 marca 2010 r.*, red. Tomasz Giario, 73–88. Warszawa: Liber, 2011.
- Grodziski, Stanisław. „W. Maisel, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa–Poznań 1982, PWN, ss. 365”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 3 (1983): 255–58 (recenzja).
- Gulczyński, Andrzej. „Maislovy koncepce právní archeologie. Witolda Maisla koncepcje archeologii prawnej”. W: *Symbol a Symbolika v právu – 2006, Sborník z mezinárodní vědecké konference pořádané na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně dne 19.9.2006*, red. Karel Schelle; Tomáš Tyl, 15–23. Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2011.
- Jankowski, Andrzej. „Czy Pan jest katem? O katach, szubienicach i poznańskim pręgierzu z emerytowanym profesorem Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, dr. Witoldem Maislem rozmawia Andrzej Jankowski”. *Prawo i Życie* (22.12.1984).
- Kantor-Kozdrowicki, Piotr; Materniak-Pawłowska, Małgorzata; Przygodzki, Jacek. „Przedmioty historycznoprawne na polskich wydziałach prawa”. *Acta Universitatis Wratislaviensis* 4000, *Prawo* 330 (2020): 149–86.
- Koranyi, Karol. „W sprawie reformy studiów prawniczych”. *Państwo i Prawo* 1, z. 2 (1946): 110–1.
- Kowalski, Grzegorz Maria. „O miejsce historii prawa w programie studiów uniwersyteckich. Polemika między Oswaldem Balzerem a Juliuszem Makarewiczem (1919–1923)”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 56, z. 2 (2004): 345–61.
- Lesiński, Bogdan. „O archeologii prawnej Polski”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 35, z. 2 (1983): 139–64.
- Litwin, Józef. „Strój urzędowy (szarfa i toga) w sądownictwie polskim 1917–1965”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 18, z. 1 (1966): 203–36 [przedruk: *Palestra* 3 (1967): 77–105].
- Maisel, Witold. „Archeologia prawnicza. Zarys problematyki”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 19, z. 2 (1967): 9–49.
- Maisel, Witold. *Archeologia prawna Polski*. Warszawa – Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.
- Maisel, Witold. *Archeologia prawna Europy*. Warszawa – Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.
- Maisel, Witold. „Nieporozumienia wokół *Archeologii prawnej Polski*”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 35, z. 2 (1983): 165–77.
- Małecki, Marian. „Archeologia prawna Bielska-Białej i współczesne aspekty ochrony zabytków”. *Zeszyty Studenckie. Wyższa Szkoła Administracji Bielsko-Biała* 8 (2015).
- Maroń, Grzegorz. „Instytucja ślubowania adwokackiego w polskim porządku prawnym”. *Przeгляд Prawa Publicznego* 2 (2012): 6–18.
- Maroń, Grzegorz. „Instytucja ślubowania sędziowskiego w polskim porządku prawnym”. *Studia Prawnicze* 3–4 (2011): 265–92.

- Mielczarski, Stanisław. „Witold Maisel, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa 1982, s. 364, 176 ilustr.”. *Rocznik Gdański* 44, z. 1 (1984): 234–8 (recenzja).
- Mierzwa, Janusz. „O umunduowaniu urzędników administracji ogólnej w Polsce międzywojennej”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 9, z. 4 (2016): 525–45.
- Piech, Zenon. „Archeologia prawna a nauki pomocnicze historii. Uwagi na marginesie książki W. Maisla *Archeologia prawna Polski*”. *Studia Historyczne* 28, z. 1 (1985): 127–35.
- Radziwiłł, Anna. „Żeby coś osiągnąć, trzeba z czegoś zrezygnować”. W: *Edukacja humanistyczna w nowym stuleciu: rola humanistyki w kształtowaniu świata wartości i postaw młodych Polaków*, red. Katarzyna Chmielewska, 58–60. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2006.
- Rozenkranz, Edwin. *Gdańska archeologia prawna*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1993.
- Rozenkranz, Edwin. „Gdańska archeologia prawna. Zarys problematyki badawczej”. *Rocznik Gdański* 52, z. 1–2 (1992): 187–98.
- Salmonowicz, Stanisław. „Przemówienie” („Odnowienie doktoratu profesorów Katarzyny Sójki-Zielińskiej i Stanisława Salmonowicza”). *Czasopismo Prawno-Historyczne* 64, z. 2 (2012): 437–40.
- Sarnowska-Temeriusz, Elżbieta. „Panel Humanistyka dla przyszłości: Potencjał – szanse – perspektywy”. *Kwartalnik Nauka. Polska Akademia Nauk* 1 (2009): 67–121.
- Sójka-Zielińska, Katarzyna. „Nauczanie historii prawa w czasach przemian ustrojowych”. W: *Humanizacja zawodów prawniczych a nauczanie akademickie*, red. Anna Turska, 39–49. Warszawa: Liber, 2002.
- Szymański, Józef. *Nauki pomocnicze historii: od schyłku IV do końca XVIII w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.
- Szyszkowska, Maria. „Prawo jako czynnik kształtujący nową świadomość obywateli w dobie globalizacji”. W: *Prawo w dobie globalizacji. Konferencja Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 5 marca 2010 r.*, red. Tomasz Giaro, 15–9. Warszawa: Liber, 2011.
- Turska, Anna, red. *Humanizacja zawodów prawniczych a nauczanie akademickie*. Warszawa: Liber, 2002.
- Wąsowicz, Marek. „Witold Maisel, *Archeologia prawna Europy*, Warszawa–Poznań 1989”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 43, z. 1–2 (1991): 171–4 (recenzja).
- Zmierzczak, Maria. „Nauki historycznoprawne wśród dyscyplin prawniczych i w programach studiów”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 47, z. 1–2 (1995): 79–92.

Źródła internetowe

- „Archeologia prawna UAM”. [https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?action=actionx:katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot\(kod:10-APw-pj-n\)](https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?action=actionx:katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot(kod:10-APw-pj-n)) (dostęp: 22.11.2021).
- „Archeologia prawna UJ”. https://www.usosweb.uj.edu.pl/kontroler.php?action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=WPA-10.P-3082 (dostęp: 22.11.2021).
- „Archeologia prawna (nauka o zabytkach materialnych związanych z prawem)”. [https://usosweb.us.edu.pl/kontroler.php?action=actionx:katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot\(prz_kod:07-PD_KON71.3\)](https://usosweb.us.edu.pl/kontroler.php?action=actionx:katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot(prz_kod:07-PD_KON71.3)) (dostęp: 22.11.2021).
- „Archeologia prawna – przedmiot instytucyjowy do wyboru”. https://usosweb.uni.opole.pl/kontroler.php?action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=9.1.P-AHP&callback=g_75b7a54b (dostęp: 22.11.2021).
- „Insygnia rektorskie”. <https://www.facebook.com/fanpageUW/photos/694476633972422> (dostęp: 22.11.2021).

- „Insygnia władzy rektorskiej”. <https://amu.edu.pl/wiadomosci/aktualnosci/archiwum/336688-insygnia-wladzy-rektorskiej> (dostęp: 22.11.2021).
- Jasińska, Kamilla. „Berło władzy i łańcuch godności – insygnia sprzed 50 lat”. <https://uni.wroc.pl/erlo-wladzy-i-lancuch-godnosci-insygnia-sprzed-50-lat/> (dostęp: 22.11.2021).
- „Skarbiec”. <https://maius.uj.edu.pl/wystawy/stale/skarbiec> (dostęp: 22.11.2021).
- Stankiewicz, Sebastian. „Archeologia prawna – znana czy nieznana?”. <https://istotnie.pl/archeologia-prawna-znana-nieznana> (dostęp: 22.11.2021).
- „Zabytki polskiej kultury prawnej”. https://usosweb.umk.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/edytujPrzedmiot&prz_kod=1351-ZPKP-BH1SJ&callback=g_c35b2497 (dostęp: 14.01.2024).